

Юрій Стежко,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов за фахом,
Національний авіаційний університет
<https://orcid.org/0000-0002-0226-8081>
м. Київ, Україна

Мовне вираження культури: комунікативна толерантність

Linguistic expression of culture: communicative tolerance

Анотація. Просування України по шляху євроінтеграції актуалізує проблему формування міжкультурної комунікативної толерантності. Тож за мету статейної розвідки ми обрали висвітлення засадничих принципів комунікативної толерантності в широкому спектрі її проявів, окреслення теоретичних положень та практичних шляхів її формування. У статті розкривається зміст та значення толерантності в процесі комунікації за технологією проектного навчання. Стверджується, що соціальний модус буття людини наражає її на конфліктність з оточенням, тож толерантність є необхідною умовою та запорукою продуктивності комунікації співрозмовників. Виказуються судження про культурні та ментальні відмінності представників різних народів, врахування яких обумовлює взаємопорозуміння. Наводиться зіставлення мовленнєвого вираження культури, ментальності англо-американських та слов'янських народів. Проводиться думка, що культурні відмінності, як і інші способи осягнення дійсності, становлять нездоланні перепони для порозуміння різномовних комунікантів. Завдання по формуванню комунікативної толерантності полягає у поєднанні навчання мові з оволодінням фоновими знаннями – знанням соціальних цінностей, культурних та релігійних імперативів комунікантів – носіїв іншої мови. Зауважується, що культурологічні знання, знання зі зіставної лексикології та крайнознавства мають не менш важливе значення, ніж оволодіння іноземною мовою. Наводиться перелік якостей, яким має володіти толерантна особистість. Толерантність ґрунтується на здатності до саморефлексії, за якої власне «Я» постає одночасно і суб'єктом, і об'єктом аналізу. Обґрунтовується універсальність комунікативної толерантності щодо будь-якої професійної компетентності та командної роботи. Наводяться доступні програми для міжнародного співробітництва університетів з реалізації спільних проектів.

Ключові слова: толерантність, комунікація, проектне навчання, культура, мова, ментальність.

Summary. *The article is opening to us the tolerance role and content in the process of communication within the technology of the project-based teaching. It's asserted, that the social modus of human existence makes possible its to conflict with an environment, therefore the tolerance is a necessary condition and guarantee for a productive communication of interlocutors. It is pointed on a thinking of various nations representatives about cultural and mental difference, considering of which stipulate a mutual understanding of English-speaking American and Slavic peoples. It is a given idea that the cultural difference, as well as other ways of reality comprehending, are insurmountable obstacles to understanding multilingual communicators. The task about forming communicative tolerance lies in combining a language learning with the realizing of background knowledge - know of social values, cultural and religious imperatives of communicators- a foreign language speakers. For a professional competence (like the competence of a specialist in aviation) it also means a mastering of the subculture of a certain socium slice and mastering, excluding The Oxford English, of special thesaurus needed for solidarity activities within the project-based learning technology. It's noted that knowledge in the culturology, knowledge in the comparative lexicology and country study are no less important than learning a foreign language. It is given the list of features that a tolerant person should have is given. Tolerance is based on the ability to self-reflect, in which "I" becomes both a subject and an object for analysis. It is emphasized that the universality of communicative tolerance is a necessary condition for the productivity of any professional competence and teamwork. Available programs for international cooperation of universities on the implementation of joint projects are provided.*

Key words: *tolerance, communication, project-based learning, culture, language, mentality.*

Вступ. Ключовою умовою продуктивності комунікації, дискурсу, встановлення міжособистісних стосунків є толерантність комунікантів. Соціальна сутність людини передбачає комунікацію. «Особистість, – пише Ф. Бацевич, – можна (радіше, треба – Ю.С.) розуміти як продукт і результат її спілкування з іншими людьми, тобто як інтерсуб'єктивне утворення» [3, с. 108]. Водночас соціальність особистості, на думку психологів, не відмінняє егоїзм «Я», яке з неминучістю наражає людину на конфлікти з оточенням [13]. Відтак, формування комунікативної толерантності як складової професійної компетентності є надзвичайно важливою умовою здатності до командної роботи випускника університету.

Вищий модус людини – особистість – є продуктом та результатом спілкування, і толерантність дає таку можливість. Мовиться про терпимість до способу життя, звичок, культури поведінки співрозмовника, здатності поєднувати власну національну самоідентифікацію з повагою до національних особливостей інших. Формування зазначених особистісних якостей студентів для комунікації з іншомовними співрозмовниками є не менш важливим завданням, ніж

навчання іноземній мові. Тож тема толерантності комунікації є актуальною в усіх своїх проявах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури з означеної теми статті та суміжних з нею свідчить, що проблема толерантності є предметом уваги провідних українських науковців. Вона знайшла своє відображення у фундаментальних дослідженнях Г.О. Балла, І.Д. Бежа. Маємо також відзначити публікації вітчизняних вчених, таких як Ф. Бацевич – лінгвістичні та культурологічні проблеми комунікації; І.М. Гапеева, О.В. Коваль, З.О. Митяй – проблематика кореляції понять «національний характер» та «мовна особистість» у контексті міжкультурної комунікації; Л. Єфименко – форми, методи та засоби формування толерантності; О.С. Матієнко, О.О. Дакалюк – поняття «толерантність» та його смислове наповнення; С.І. Мірошник – сутність соціально-філософської категорії «толерантність», чинники формування толерантності; Т.М. Поночовна-Рисак – типологія методу проєктів у процесі вивчення іноземних мов та шляхи формування професійного спілкування; Ю.Г. Стежко – комунікація, діалогічність як засіб формування толерантності.

Серед зарубіжних публікацій особливу увагу привертають роботи таких авторів як О.Г. Асмолов – психологічні засади толерантності; Н.Н. Єфремова – формування толерантності студентів у процесі вивчення іноземної мови; M.N. Kokarevich, N.Z. Sizova – роль культури у формуванні ментальних домінант; M.V. Rubtcova, O.V. Ravenkov – методика формування толерантності як основи міжкультурної комунікації; Z. Sándorová – різновиди компетенцій та їх значення; С. Тер-Минасова, – комунікація як вияв соціальної інтеграції; І. Стернін – поведінковий вияв толерантності;

Проте в дослідженнях ми віднайшли лакуну, яку й маємо намір заповнити.

Мета. Висвітлення засадничих принципів комунікативної толерантності в широкому спектрі її проявів, окреслення теоретичних положень та практичних шляхів її формування.

За методи дослідження маємо зіставний аналіз, методи сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізації, порівняння та соціометрії.

Методологічну основу становлять фундаментальні здобутки у висвітленні співвідношення мови, мислення та культури в працях видатних лінгвістів В. фон Гумбольдта, Е Сепіра, О. Потебні.

Також дослідження значною мірою ґрунтується на теоретичних здобутках відомих українських та зарубіжних лінгвістів, психологів та матеріалах педагогів-практиків, викладачів іноземних мов українських університетів.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай мовні розбіжності лінгвістами розглядаються у плані соціальних відмінностей – ментальним рисам приділяється зовсім мало уваги. Тому саме на них ми маємо намір зосередитися, беручи за відправну точку слова Е. Сепіра: «Мова є те, як думають».

Шляхи до порозуміння комунікантів – представників різних культур з відмінними способами осягнення дійсності та її вербального вираження – пролягають через етичне виховання та навіть формування здатності до емпатії. Ці якості становлять “*existential competence*” – складову комунікативної компетентності (як її визначає Z. Sándorová [12, с. 183]). Ми говоримо про емпатію, позаяк у досягненні взаємопорозуміння важливу роль відіграє морально-психологічний клімат. Толерантність ґрунтується на здатності до саморефлексії, за якої власне «Я» постає одночасно і суб’єктом, і об’єктом аналізу.

Ознаки толерантності є спільними в характеристиках представників різних народів, але їх застосування як педагогічних засобів різняться, позаяк вони мають бути адекватними культурі та різним способам осягнення дійсності. Адже різні народи мислять по-різному. Не буде помилкою сказати, що англومовним народам більше притаманний логічний раціоналізм, слов’янським народам – ірраціональне мислення, яке поєднується з релігійним. Але щодо комунікативної толерантності – це не має стати перепорою. Чинники, які формують етнопсихологію одних народів – раціоналізм, прагматизм тощо – не є комунікативно несумісними із ірраціоналістичною, емоційно-чуттєвою духовністю інших народів. «Толерантність як особистісна якість ґрунтується на визнанні різних форм осягнення дійсності, відмові від беззаперечного панування раціоналізму на користь аксіологічної паритетності з ірраціоналізмом» [14, с. 225].

Проте зазначені відмінності істотно проявляються у мовленні, вербалізації мислення. «Різні мови це не різні звуки позначення того самого предмета, а «різні бачення» його» (В. фон Гумбольдт). Наприклад, привітання – «*Hello*, яке вони (американці – авт.) використовують скрізь і всюди, навіть із незнайомими особами. З привітанням *Hi* или *Hi, folks!* ... може звернутися викладач до своїх студентів чи навіть колег» [8, с. 25–26] – незнайомому з традиціями, мовною культурою американців українцю може видатися занадто фамільярним, втратою «мовної міри» [там само]. Але чи варто таке звернення розцінювати як непошану? Звісно, – ні. Воно є лише проявом національної ментальності, культури. Тож й сприймати таку форму звернення варто з розумінням того, що «*Realization*

of tolerance principle supposes the overcome of cultural exclusiveness at the theoretical and practical levels at temporary perspective» [7]. Також нам імпонує наступне бачення принципів толерантності: «Tolerance implies a willingness to accept other people as they are and to interact with them on the basis of consent. However, tolerance should not be reduced to infringement of one's own interests» [11]. Це є слухним застереженням від отожднення толерантності та конформізму. Але й надмірна твердість переконань, непоступливість частіше є свідченням убозтва мислення, ніж його здобутком.

У наративній практиці толерантність проявляється не в самій культурі, а в її мовленнєвих проявах. Тому вона є «байдужою» до інших форм поведінки, звичаїв тощо, до самовизначення стосовно «чужої» ментальності без приниження власної. Варто враховувати, що взаємообумовленість ментальності та мовлення проявляється як у напрямку руху від ментальності до її проявів у мовленні, так і навпаки – у способі мовленнєвого відображення дійсності, де розкривається ментальність народу. В контексті нашої розвідки «розуміння та сприйняття національного характеру і є необхідною передумовою для усвідомлення і сприйняття інакшості чужого, що робить можливою міжкультурну компетенцію» [5, с. 27].

Отже, завдання викладача полягає у формуванні вторинної мовнокультурної особистості, здатної вийти за межі власної «самості», тобто перейти у «чужий» духовний світ та смисловий континуум, здатної співвідносити різні способи концептуалізації дійсності та її мовного вираження. У професійній компетентності, наприклад, авіаспеціаліста це означає ще й засвоєння культурної специфіки певного прошарку соціуму та оволодіння спеціальним тезаурусом.

Завдання по формуванню толерантності як складової комунікативної компетентності полягає у поєднанні навчання мові з оволодінням так званими фоновими знаннями – знаннями соціальних цінностей, культурних та релігійних імперативів носіїв іноземної мови. «It is a well-known fact that an indispensable condition for the implementation of any communicative act must be a mutual knowledge of realities by the speaker and the hearer, which is the basis of language communication» [9], – пише М. Mahkamova. В цьому контексті видається слухною пропозиція Z. Sándorová говорити про «intercultural communicative competence» [12, с. 179].

У конкретному вираженні комунікативна толерантність, окрім глибоких знань іноземної мови, а в окремих випадках й професійно-орієнтованої лексики, передбачає:

- здатність сприймати точку зору опонента, не принижуючи його, але і аргументовано вказувати власну;

- схильність до командної роботи над розв'язанням наукової проблеми чи проектного завдання, – але уникаючи непорозумінь та конфронтації;
- спроможність враховувати національно-культурні погляди представників інших народів, – але і відстоюючи політичні, релігійні, ідеологічні пріоритети власної нації;
- здатність до корекції власної думки під тиском неспростовних аргументів опонента, – але з виявом власної гідності та визнанням гідності візаві;
- націленість на пошук компромісів та способів вираженого реагування на розмаїте самовираження інших суб'єктів;
- уміння долати лексичні лакуни популярними аналогами іншої мови – зі збереженням референції;
- уміння формувати позитивну лексику діалогу, проявляти расову, гендерну та міжетнічну терпимість;
- знання основ історії, літератури та фольклору іншомовних комунікантів;
- володіння навичками зі зіставної лексикології.

У практичній площині комунікативна толерантність випробовується навчанням за проектною технологією (*project-based learning*). Лінгводидактична продуктивність проектного навчання полягає у солідарній участі в реалізації реальних проєктів, у можливості спілкування зі стейкхолдерами (*stakeholder*) як вітчизняного, так і закордонного бізнесу. Крос-культурний менеджмент у розв'язанні проектного завдання представниками різних націй стає додатковим мотивом на вивчення іноземної мови. За оцінками провідних освітян, у проектній моделі концентруються інноваційні ідеї та методи навчання іноземним мовам. «Суть методу проєктів, – пише Т.М. Поночовна-Рисак, – стимулювати інтерес студентів до окремих проблем й через проектну діяльність, яка передбачає вирішення однієї чи цілого ряду проблем, показати практичне застосування отриманих знань» [10, с. 117]. Застосування технології проектного навчання іноземній мові переслідує прагматичну мету – оволодіння, окрім Oxford English, різними варіантами та варіаціями сучасної англійської мови. Але і цих знань недостатньо для продуктивного спілкування. Сучасність вимагає, окрім знань літературної мови, ще й знань молодіжного, студентського сленгу. А стосовно підготовки фахівців з іноземної мови за фахом, ще й професійного сленгу. Кожна соціальна група, як і кожне покоління, напрацьовує свою мову, нові слова для позначення усталених понять та є відбитком соціального стану, виду діяльності та освіченості учасників комунікації. Не вдаючись до аналізу способів утворення сленгізмів,

відзначимо лише, що найбільшого поширення набув іронічний, метафоричний підхід. Скажімо, така американська манера мовлення як невимушеність, розкутість породжують відповідні сленгізми на кшталт *roaddog, dude, boogerhead–chap, bud, guy, chum, mate, friend, associate, loot–money, stupidperson, raizedarroof*. За декотрими свідченнями (Д.А. Каверина), завдяки експресивності, лаконічності на сленгізми припадає десятина американського словника. Це наводить на думку про необхідність вивчення англійської мови у більш тісному зв'язку із засвоєнням культури, літератури англійських країн.

Наразі широкі можливості для втілення проектного навчання надає Національний фонд досліджень проектів України (НФДУ) та щойно підписана за результатами двадцять третього саміту «Україна – Європейський Союз» від 12 жовтня 2021 року угода про доступ України до програми «Горизонт Європа» (<https://ukraina.ru/news/20211012/1032447590.html>), метою якої є міжнародне співробітництво українських закладів вищої освіти з провідними університетами Європи у галузі інноваційної діяльності, інтеграції до Європейського дослідницького простору задля виконання спільних проектів. За такого партнерства українським університетам доведеться комунікувати не лише українською мовою, а й мовами європейського освітнього простору, коли толерантність у поєднанні зі знаннями іноземної мови становить провідним чинником у командній роботі над реалізацією проекту. Проектна співпраця на міжнародному рівні передбачає знання національно-культурних традицій учасників проекту. Важко заперечити слова К. Aniroh про те, що «entrepreneurship can be achieved through foreign languages and intercultural skills. This is because the ability to communicate with team members, the mastery of language and cultural skills of different nationalities is needed in global business» [1]. Програмний матеріал університетів, як правило, орієнтований на вивчення класичної англійської. Проте міжнародна комунікація передбачає володіння мовою метафор, фразеологізмів та навіть жаргонізмів. Скажімо, якщо англійський учасник проекту застосує фразеологізм *when pigs fly*, або ж *cash cow*, то український студент має знати, що українським аналогом може бути щось на кшталт: «коли рак свисне» або «курка, яка несе золоті яйця».

За проектного навчання розкриваються додаткові соціальні впливи на формування толерантності. Відтак, проектне навчання передбачає володіння навичками як мовно-культурної комунікації, так і навичками з ІТ чи *public relations*. У практичній площині потреби комунікації за технологією проектного навчання на рівні міжуніверситетської співпраці цілком задовольняють, скажімо, соціальна мережа LinkedIn, платформа ZOOM, які надають можливості для міжнародної співпраці не лише з англійськими комунікантами.

З практики випробовувань навчання англійській мові студентів економічних спеціальностей за проектною технологією маємо певні показники, які свідчать про позитивні особистісні зміни у процесі колективної діяльності у бік підвищення відповідальності за ефективність комунікації та про вмотивованість на оволодіння предметами, пов'язаними із засвоєнням англійської мови та англо-американської культури. Значна частина студентів виказала зацікавленість до солідарної роботи над культурознавчими проектами. Підсумковий контроль знань показав 16-процентний ріст якості, що свідчить про ефективність поєднання комунікативної компетентності із фаховою за технології проектного навчання.

Висновки з дослідження. Викладений матеріал дозволяє зробити висновки, що комунікативна толерантність становить універсальну якісну характеристику професійно компетентної особистості, запоруку продуктивності спілкування. Толерантність передбачає здатність до корекції власної думки з врахуванням аргументів співрозмовника, а отже є виявом високої внутрішньої духовності, інтелектуальної розвиненості, виявом власної гідності та визнання гідності опонента.

Поєднання лінгводидактики з практикою співпраці над проектами забезпечують синергію впливу на формування комунікативної толерантності у процесі навчання іноземній мові. Формування толерантності як типу соціальних стосунків та засадничого принципу міжкультурної комунікації є надзвичайно важливим педагогічним завданням, розв'язання якого потребує поглибленого вивчення феномену толерантності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Aniroh K. Cultural Traits in Language Teaching: A Review of English Language Teachers and Entrepreneurs. *TESOL International Journal*. Vol. 13 Issue 4. 2018. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1244135.pdf>.
2. Балл Г.О. *Раціогуманістична орієнтація в методології лінгвістики*. Київ : ПП «СДК», 2017. 204 с.
3. Бацевич Ф. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. *Соціо-гуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 108–119.
4. Бех І.Д. *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
5. Гапесва І.М., Коваль О.В., Митяй З.О. Принцип толерантності в комунікативному діалозі культур. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. № 204. С. 25–28. <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-204VII60-05>
6. Єфименко Л. Структурні компоненти та рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільного профілю. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 31, том 3, 2020. С. 165–170. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214107>

7. Kokarevich M.N., Sizova N.Z. Model of Tolerance of Intercultural Communication. *International Conference on Research Paradigms Transformation in Social Sciences*. 2015, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.584>
8. Манакін В.М. *Зіставна лексикологія*. К. : Знання, 2004. 388с.
9. Mahkamova M. R. Modern Problems of Linguistics and Methods of Teaching English. Оpubліковано 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modern-problems-of-linguistics-and-methods-of-teaching-english/viewer>
10. Поночовна-Рисак Т.М. Проектна методика навчання професійного спілкування в процесі вивчення іноземних мов. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. №1. 2018. С. 117–119. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/issue/view/1/1>
11. Rubtcova M.V., Pavenkov O.V. Teaching Tolerance as the Basis of Effective Cross-Cultural Communication. *ISETE International Conference on Innovative Research Practices in Economics, Business and Social Sciences (ICIRPEBS)*. Kanyakumari, Tamil Nadu, India. 2019. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3459504
12. Sándorová Z. The intercultural component in an EFL course-book package. *Journal of Language and Cultural Education*. 4(3). 2016, P. 179–203. <https://doi.org/10.1515/jolace-2016-00>
13. Стежко Ю.Г. Комунікація як засіб розв'язання соціальних конфліктів. Педагогічні науки. *Науковий журнал. Випуск 73. Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка*. Полтава. 2019. С. 18–23. <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2019.73.180852>
14. Тьопенко Ю.А., Стежко Ю.Г. Діалогічність як спосіб формування толерантної особистості. «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти». Частина I. Монреаль-Сєверодонецьк, 2016. С. 223–226.